

ĞAZAR ĞAZAR GEVORGYAN'IN ANLATTIKLARI
(1907, VAN, HAYOTS DZOR, HINDISTAN K. DOĞUMLU)

Atalarımız Van Vilayeti'nin Hayots Dzor bölgesinin Hindistan Köyü'nde yaşamışlar. O, Khoşap Nehri'ne bir kilometre mesafedeki yarı yayla bir alana yayılırdı. O nedenle de köyümüzün kuzeyinde ve güneyinde kollara ayrılan Khoşap Nehri'nin suları Hindistan'ı sulak ve verimli yapmıştı. Köyün meyve bahçeleri vardı. Bunların arasında bağlar da vardı; ama Türk Hükümeti'nin boyunduruğu altında olduğundan Ermenilerin hakları çiğneniyordu. Kürt başbozuklar yüzünden de meyve bahçeleri ıssızlaşmıştı. Meyve bahçesi sahibi Ermeni köylü bile artık bahçesiyle ilgilenmiyordu. Bizim köye ait toprağın sınırları iki kısma ayrılıyordu : bağ ve bostanların bulunduğu ovalık kesim ve ılıman iklim sayesinde köy sakinlerinin koyun çobanlığıyla iştiğal ettiği dağlık kesim.

1913 yılında yapılan nüfus sayımına göre köy, dördü Kürt geri kalanı Ermeni olmak üzere 38 haneden oluşuyordu.

1894 Sasun katliamı sırasında Sultan Hamid'in Türk katliamcıları yakıp yıkmak için bizim köye de akın etmişler. Dedemin ailesi 11 fertten oluşuyormuş. Türk ve Kürt çeteler Hayots Dzor'a girip sırayla korumasız köyleri yakıp yıkmaya başlamışlar. Bizim köyümüz en sonuncusuymuş. Önceki katliamlardan mucize eseri olarak kurtulanlar haber salmışlar. Bizim köylüler bunu duyup küçük çocukları ulaşılması imkânsız dağlık yerlere çıkarmaya ve saklamaya karar vermişler. Türk katliamcılarına direniş göstererek, Türk Hükümeti'nin katliamcı Kürt ve Türklerin faaliyetlerini engelleyeceği ve kendilerinin de 3-5 gün dayanacakları umuduyla kendilerini savunmaya başlamışlar. Ama Türk makamları cereyan eden olayları çok iyi biliyor ve hiçbir şeyden haberdar değilmiş gibi Ermenileri katlettiriyormuş. Tabii ki bu ilk olay değildi. Bu tür olaylar birçok defa cereyan etmişti. Türk Hükümeti bir Ermeni neslinin yetişmesini, çalışıp memleketi güzelleştirmesini bekliyordu ve bir bireyin kendilerine itaat etmemesi gibi ufacık bir sebeple devletin makamları Kürt aşiret reisleriyle gizlice bağlantı kurup Kürt eşkıyayı Ermenilere ait hayvan sürülerini gasp etmeye ya da bahçelerdeki meyveleri çalmaya, ağaçları kesmeye, onların evini barkını ve mallarını yok etmeye teşvik ediyordu.

İşte bizim böyle bir olay da bizim köyde oldu ve köyümüz direndi. Ama yirmi-otuz kişi Türk ve Kürt kalabalığa karşı ne yapabilirdi? Onlar köy ahalisini zorla evlerine sokmuşlar ve hem erkekleri, hem de süt çocuklarının bile canını bağışlamadan kadınları diri diri yakmışlar.

Türk askeri bebeği süngünün ucuna geçirerek 5-6 metre uzağa fırlatıyor ve durup yaptığına hayran kalıyormuş. Bu katliam sırasında da dedemin ailesinden 9 kişi hayatını kaybetmiş. İki kişi, bir kız ve bir erkek kardeş hayatta kalmışlar. Onlardan biri sekiz, diğeri on dört yaşındaymış. Oğlan, Gevorg benim babam olmuş, kız kardeşi ise Voskehat (Kako) benim halam. Böylece dedem 45 yaşında hayatını kaybetmiş.

1908'de Türk makamları Ermenilerin dikkatini dağıtmak amacıyla, sözde herkesi özgürlüğüne

kavuşturan "Anayasa"yı ilan ettiler.

1907'de ben doğdum; ama babam Gevorg 25 yaşında gücü kuvveti yerinde bir genç olduğundan kendi şehit yakınlarının öcünü almak için fedayi olmuş. O Khan çetesiyle çatışmış ve genç yaşta hayatını kaybetmiş.

1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Osmanlı İmparatorluğu da o savaşın içine çekilmişti. Hiçbir Ermeni evi o savaşın dehşet verici olaylarından muaf tutulmadı. Türk Hükümeti bütün Ermeni askerlerini amele taburlarına gönderirdi.

Halam Kako güvenlik kaygısıyla beni ve annemi, annemin amcasının yaşadığı Van Şehri'ne gönderdi.

Rus-Türk savaşı sırasında Van valisi Cevdet Paşa'ydı. O Halil Paşa'yla temasta bulunarak şöyle bir anlaşma yapmıştı: Halil Paşa, Çernozubov komutasındaki Çarlık Rusya Ordusu tarafından korunan İran'ın Dilman, Tebriz ve Khoy şehirlerini işgal eder etmez, yani Halil Paşa Almanya'dan alınan o savaş planını gerçekleştirdiği takdirde, Cevdet de Van Vilayeti sınırları içerisindeki bütün Ermeni bölgelerinde yaşayan Ermenilerin Der-Zor'da hayatını kaybeden 1.5 milyon Ermeniyle aynı kaderi paylaşmasını sağlayacaktı.

Aram Paşa, İşkhan, Vramyan ve Vardan başkanlığındaki, Van Vilayeti'nin Ermeni devrimci kuruluşları Cevdet'in kurnazca planlarını tahmin ederek taşradaki Ermenileri Van'a nakledip başlıca savunma mevzii olarak da Aygestan Mahallesini seçerek Ermeni gönüllü birlikleri ve Rus Ordusu gelene kadar güçlü savunma imkânları kullandılar. Halil'in başarıyla Dilman'a vardığını sanan Cevdet, Van'da konuşlanmış Türk komutanlara kendilerine düşen suçları işlemeleri emrini verdi. Ama Vanlılar taşradan gelen köylülerle beraber iyi örgütlenip Türk Ordusu'na karşı darbeler indirmeye başladı. İsyan bir ay sürdü. Çok sayıda kahramanca davranış sergilendi.

O kuşatma sırasında biz Van Şehri'ndeydik. Bizim diğer akrabalarımız da bizimle birlikteydiler; öyle ki, marangoz dayım Vardan'ın evinde 45 kişi yaşıyordu. Mevsim yazdı. Avluda uyuyorduk. Erzağımız çok çabuk tükendi. Şehirle köy arasındaki bağ kopmuştu; Cevdet'in askerleri yolu kapatmışlardı. Ama becerikli halam Kako erkek elbisesi giyip tüfeğini yanına alarak bir köye gitti ve bir gün içerisinde beraberinde buğday yüklü iki öküz getirerek geri döndü. O erzakla Van kurtulana kadar hayatta kalabildik.

Van'ın kurtuluşundan sonra tekrar köye döndük. Yaratıcı çalışma, bir daha değişiklik olmayacağı umuduyla yeniden başladı. Andranik ve Nazarbekov'un Ermeni gönüllü birlikleri Rus ordularıyla birlikte Bitlis ve Erzurum'a kadar ilerlediler. Türk ordusu dört vilayeti terk ederek geri çekildi.

Halam Kako köye dönerek kendi sakin ev işlerine yeniden başladı. Ben ve annem de Kako'ya umut bağlayarak yaşıyorduk.

Andranik geldiği zaman Kako Kürt köylerinden 500 koyun, 15 inek, 4 öküz ve iki at çalıp bu

şekilde kendi şehitlerinin intikamını aldı.

Birkaç ay sonra İğdır ve Yerevan'a kadar tamamen geri çekilmemiz için genel bir emir geldi.

Göç bize korkunç mahrumiyetler ve eziyetler getirdi. Kako, annem ve ben (o zaman 6-7 yaşındaydım) göç ettik. O eziyetleri 60 yaşında olduğum şu günlere kadar hatırlarım, unutamam. Bütün Van Vilayeti'nin nüfusu, kağnılardan tutun da insan sırtında yük taşımaya kadar sahip olduğu tüm ulaşım araçlarını kullanarak en değerli ve gerekli eşyalarını alıp uzaklaştı. Geride kalan koyun ve büyükbaş hayvan sürülerini ise her köyde özel güvenilir insanlara emanet edip, malları da kuyularda bırakarak tekrar geri dönme umuduyla göç yolunu tuttuk.

Khoşap Nehri'ni geçerek batıdaki sıradağlardan Vark Dağı'na tırmandık; kuzeye, Van'a yöneldik. Şehirten çıkınca yol Van Gölü boyunca kuzeydoğuya doğru, ta Berkri denilen köye kadar uzanıyor, ondan sonra da Bandimahi Nehri'nin aktığı Berkri'nin Gayli adı verilen geçidine giriyordu. Bu nehir kuzeydoğudan gelip Van Gölü'ne dökülüyordu. Beş gün yürüdüktan sonra, Zilan isimli Kürt aşiretlerinden bazılarının Van'dan kaçan Ermeni muhacirlerini soymak için Bandimahi Nehri köprüsünü işgal ettikleri haberi halk arasında yayıldı. Vanlılar zengindi; çok miktarda altın ve değerli eşyaları, ayrıca koyun ve büyükbaş hayvan sürüleri vardı.

Bu şekilde Ermeni muhacirler bölge bölge, köy köy kendi yakınları ve dostlarıyla kendilerini bekleyen tehlikeden habersiz yavaş yavaş ilerliyorlardı. Muhacirlerden bazıları köprüyü geçerek Berkri ovasına varmış, diğer bir kısmı ise yavaş bir şekilde ilerliyordu. Köprü dar olduğundan sırayla geçiyorlardı.

Güneş batarken aniden geçidin güney tarafından silah sesleri ve Zilanlı Kürtlerin "Vurun! Ermenileri vurun!" diye bağırtiları duyuldu. Onlar köprünün çıkışını kestiler. Bazıları da kervanın arkasından gelenlerin yolunu kestiler; Zilanlıların belirli bir kısmı da kayaların arkasına saklanıp, yoldan geçen muhacirlerin savunmaya geçerek mallarını bırakıp kaçacağı kendilerinin de malları kapacağı ümidiyle üzerlerine ateş ediyordu. Ama o ana kadar Hamidiye çetelerine karşı şerefini koruyabilmiş olan Van Vilayeti'nin kahraman halkı büyük kayıplar vermesine rağmen umutsuzluğa kapılmadı. Fakat, karşı kıyıya ulaşma ümidiyle kendilerini Bandimahi'nin hızlı akıntısına bırakan insanlar da oldu; ancak dalgalar onları alıp götürdü.

Silahlı muhacirler hemen mevzi aldılar. Ama Kürtler önceden düşünüp kayaların arkasına mevzilenmişti; yüksek bir yerde ve görünülmez olduklarından biçare muhacirlerin üstüne ateş ediyorlardı. Birçok kişi hayatını kaybetti. Ölen hayvanlar da oldu. Bu durum Berkri Köyü'nde dinlenen bir Kazak garnizonu yardıma yetişinceye kadar iki saat boyunca sürdü. Köprü kurtarıldı. Muhacirler o gece istirahat etmeden yollarına devam etti.

Sanki şans yüzümüze gülmüştü. Becerikli olan Kako köydeki birkaç gençle birlikte hayvanların bakımıyla meşgul oluyordu. Ben ve annem ise öküz sırtında köylülerle birlikte ilerliyorduk. Berkri'ye varınca, artık ilerlememize izin vermediler. Garnizon komutanı takviye

kuvvet gönderildiğini bildirdi; birkaç saatten yol kurtarılacaktı. Berkri'de bir gece kaldık. Ertesi sabah yolumuza devam ettik. Biz hareket edene kadar Kako koyun sürüleriyle geldi ve yeniden göç yolunu tuttuk.

Köprüden geçerken muhacir yakınlarımızın cesetlerini gördük. Nasıl bir manzara olduğunu hatırlamak dahi insana dehşet veriyor; aslında Ermeniler, Türk barbarlar tarafından o tür manzaralara tanık olmaya bir çok kez layık görülmüştür.

Sadece bir kişiyle ilgili bir olayı hatırlıyorum. O kişi zamanında bizim bölgede nüfuz sahibi bir sima ve köyümüzün sahibi olmuştu; adı Mıkırtıç Ağa'ydı. Van Şehri'nde oturuyordu. Kendisi toprak sahibi olduğundan bizim köyümüz onun atalarının mülküydü. Köyde, harika bir biçimde inşa edilmiş iki katlı bir ev-kalesi vardı. Göç başlayıncaya kadar o evin üç metre yüksekliğinde duvarlarla çevrili 5-6 hektarlık bir meyve bahçesi vardı. Köyün gelirinin yarısı ona aitti. Köyde ona Mıko adı verilirdi (Mıko'nun Duvarı, Mıko'nun meyve bahçeleri, vs.) İşte göç yolunda onunla karşılaştık; bir kağına binmişti, başının üstünde de bir şemsiye vardı. Göç yolunda serseri bir kurşuna kurban gitti. Tanınmış toprak sahibinin ölümü yoldan geçen bütün muhacirlere kendi kaybettikleri için hayıflanmamaları gerektiğini gösteriyordu.

Bandimahu Köprüsü'nden geçerken biz sanki tehlikelerden kurtulduğumuzu hissettik. Yapacağımız yolculuktan önce güç toplamak için biraz dinlendik. Kaç günden Iğdır'a vardığımızı artık hatırlamıyorum. Rus Ermenistanı'ndaki Iğdır'a vardığımızda birkaç yük hayvanı dışındaki hayvanlarımızı yerli Ermenilere satmaya başladık. Yük hayvanlarına yiyeceklerimizi yükleyerek Hükümet'in öngördüğü şekilde Yerevan Vilayeti'ne bağlı bir dizi bölgeye doğru ilerledik.

Bizi Gökçe'ye (Marduni bölgesinde) Yukarı Adıyaman'a verdiler. Köylü hemşerilerimizle birlikte Iğdır'dan Yerevan, Plani Glukh'a taşındık.

Plani Glukh hakkında birkaç söz:: günümüzün Aboyan Sokağı eskiden Astafyan Sokağı adını taşıyordu. Astafyan'daki Poğos-Petros Kilisesi'nden sokağın sonuna kadar, Kanaker'e doğru giden yolun etrafında bağlar ve meyve bahçeleri vardı. Sokak kil duvarların arasından geçiyordu; yalnız, şimdi olduğu gibi o zaman da orda Devlet Üniversitesi'nin eski siyah binası ve Bir Numaralı Hastane vardı. Bizi Plani Glukh'taki barakalara yerleştirdiler ve muhacirleri gidecekleri bölgenin makamlarının nakletmesi gerektiğine karar verdiler. Kışın Gökçe'den kağılar gelip bizi Yukarı Adıyaman'a nakletti. Orda köyümüzden 15 aile yaşayacaktı. Köylüler her aileyi bir eve yerleştirdiler. Biz Murad Ruben adındaki bir gencin annesi olan Gule isimli yaşlı bir kadının evine yerleştik. O yaşlı kadının Glaz isimli bir gelini vardı. Oğlu Ruben ise, Dünya Savaşı'na katılmış Rus-Alman cephesinde görev yapıyordu.

İyi kalpli ve uzak görüşlü bir kadın olduğundan Gule Ana kendi malını bizimkine kattı ve evin idaresini eline aldı; gelinine bizimle kendileri arasında fark gözetmemesi emrini verdi. Ve o şekilde biz kendimizi evimizdeymiş gibi hissediyorduk.

Kako "evimizin erkeği" olduğundan evdeki ağır işleri yapmaya girişti. 1916 yılının ilkbaharında Türkiye'deki topraklarımızın kurtarıldığı, isteyenlerin köylerine geri

dönebileceği haberi bize ulaştı. Bilindiği gibi, insanın doğduğu yer sihirli bir güç gibi bir güce sahiptir; çekim gücü onu kendi vatanına doğru çeker. Şehit düşen yakınlarımızın mezarları bizi kendilerine çağırıyordu. Öküzlerimizin sırtına yüklerimizi yeniden yerleştirip önce Yerevan'a, oradan da doğduğumuz yerlere döndük.

Yerevan'dan Van'a trenle gidecektik. Tren Soğuksu denilen yerleşim yerine kadar gidiyordu. Orda öteye de arabalarla gidiliyordu.

1916 yılının ilkbaharında köyümüze, Hindistan'a vardık. Nasıl ki, kırlangıç eski yuvasını yeniden inşa ederse, aynı şekilde biz de eve döndük. Evimizi bıraktığımız durumda bulduk. Göç sırasında Kako taşınamayacak ev eşyalarından birçoğunu evin kuyusuna saklamıştı. Bunları çıkarıp zor hayatımıza yeniden başladık.

Tabii Van Vilayeti'nin bütün bölgelerindeki Ermeniler geri dönmedi; sadece bir bölümü dönüş yaptı.

Daha Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde bir Kızılhaç kuruluşu vardı. O kuruluş 1916'da Van Şehri'nde, savaşta hayatını kaybedenlerin çocukları için Kızılhaç Yetimhanesi'ni kurdu. Ben de o yetimhaneye kabul edilme şansını elde ettim. O günü hatırlıyorum : Kako ve dayım Harutyun gidip okuma yazma öğrenmem için beni ikna etmeye çalışıyorlardı; orda iyi giysilerim olacaktı.

Ve böylece 1916 yılının güzel bir Mayıs sabahı Harutyun dayım beni Van'a götürüp yetimhaneye teslim etti. Yetimhanenin kurallarına uymak zorunda kaldığımdan kendimi diken üstünde hissediyordum; ama orda üç ay kaldıktan sonra her şeyin böyle olması gerektiğine ikna oldum. Ama talih hayatta hangi yetimin yüzüne gülmüştür ki, bana gülsün. 1917 ilkbaharı geldi. Sonra Rusya'da Ekim Devrimi patlak verdi. Yetimhanemizin, Van Kızılhaç Yardım Komitesi'nin başkanı Kostin Hambardzumyan (sporcu Sergo Hambardzumyan'ın erkek kardeşi) genel siyasi durumu dikkate alarak 1917 sonbaharında yetimhanemizdeki 1500 yetim ve öksüzü Alekpol'a (Leninakan) nakletti. O günden itibaren yakınlarımı bir daha görme umudumu kestim. Çok mahrumiyet çektim; açlık, pislik, artık ne aklınıza gelirse. Alekpol'a vardıktan sonra bizi çeşitli binalara yerleştirdiler. Ama burda durmak bile bize kısmet olmadı. Savaş tehlikesi Alekpol'u da tehdit ediyordu. Bu yüzden orda bir kış geçirdikten sonra bizi Calaloğlu'na (Stepanavan) naklettiler. Çok kötü gıdalarla besleniyorduk; sabah iki yüz gram ekmek, bir bardak az şekerli çay; öğleyin sadece çorba veya ekmek, yani sıcak su ama farklı bir renkte; akşam ise iki büyük haşlanmış patates. İşte yiyeceğimiz buydu. Bunlar unutamayacağım eziyetli günlerdi; şimdi bile o kara günleri hatırlıyorum..

Mayıs ya da Haziran 1918'de Andranik Paşa'nın gönüllüler ordusu Vehip Paşa'ya karşı savaşarak Calaloğlu'na ulaştı; orda birkaç gün dinlenmek ve yerel askeri birlik sayesinde savaşan güçlerini yeniden oluşturmak niyetindeydi. Ama hesaplarında yanıldı. Yerel askeri birlik Vehip Paşa'nın büyük bir orduyla Calaloğlu'na doğru ilerlediğini görünce panik ve firar olayları baş gösterdi. Andranik'in aldığı sert tedbirlere rağmen kitlesel firarları engellemek mümkün olmadı; zira Bolşevik Devrimi'nin dalgaları Transkafkasya'ya varmış, her köye, her

haneye ve insanların bilincine girmişti.

Andranik Calaloğlu'nda on beş gün kalarak, her sabah koruması olan askerlerle ata binip Calaloğlu çevresindeki dağ zirvelerini inceliyor ve direnip Vehip'in ordularını durdurabilmek ve aniden ortaya çıkan bir tehlike anında halkın göç etmesini sağlayabilmek için uygun mevziler seçiyordu.

Ben şahsen o günleri yaşayan ve eziyet çeken bir görgü tanığı oldum. Andranik'in ordusu bin süvari ve bin piyade askerden oluşuyordu. On beş günlük istirahatleri sırasında biz öksüz ve yetimlere yiyecek veriyorlardı. Ordu, okul binasının karşısında bulunan bağlara yerleşmişti, karargâh ise okul binasındaydı.

Bulutlu karanlık bir gündü. Andranik karargâhtaydı ve bir askeri toplantı yapılıyordu. Bir ulak geldi; Andranik balkona çıktı; nöbetçiye atını hazır tutmasını emretti. Sonra alay doktoru Bonapartyan'a ve askeri istişare için toplanmış komutanlar Sımbat'a ve diğerlerine dönerek süvari birliğini dışarı çıkarmalarını, piyadelerin ise güneydeki tepeye çıkıp kendi hizmetkârının getireceği haberi beklemelerini emretti.

Ondan sonra Andranik atına binip vadiye giden yolda ilerledi; birlikleri nehri geçerek açık alanda alaylara ayrılıp Vehip Paşa'nın üstüne hücum ettiler. Calaloğlu zor saatler yaşıyordu. Gece Andranik halkın Kolageran'a, Tiflis'e doğru göç etmesini emretti. Biz yetim ve öksüzler ise anasını kaybetmiş kuzular gibi ağlayıp sızlıyor, bakımsız kaldığımızdan açlık ve çıplaklığımızı hissetmiyorduk. Ama nereye gidecektik? Değil mi ki, Kolageran'a yürüyerek gitmeye gücümüz yetmezdi. Yağmurlu bir gündü; her yer çamurdu; yürümek bizim gibi küçük yetimler için imkânsızdı. İşte umutlarımızın tükendiği o anda Andranik biz yetimleri de hatırlayıp istasyona nakletmek için 60 kişilik bir süvari taburu gönderdi. Akşamüzeri Kolageran istasyonu'na ulaştık. Gelecek treni bekliyorduk; ama istasyon şefi Ermenistan-Gürcistan sınır istasyonu Sadakhlu'nun Borçalı Türklerinin eline geçmiş olduğunu ve Tiflis'le bağlantının kesildiğini bildirdi. Vehip Paşa Kafkasya'daki Türk nüfusla temasa geçip ordusunu Calaloğlu ve Karakilise doğrultusunda ilerleterek, demiryolu hattını kesmeyi arzulamakta, yerel Türk isyancılar aracılığıyla Ermenistan'ın Gürcistan ile olan bağlantısını keserek hem büyük bir zafer elde etmek, hem de Rus ordularının cepheden dönüşüne engel olmak istiyordu.

Lori vadileri Debed boyunca muhacirlerle dolup taşıyordu. Biz öksüzleri demiryolunu takip ederek Kolageran'dan Alaverdi'ye götürdüler; Alaverdi'ye giden şoseden geçerek Tiflis'e gittik. Büyükler yürüyerek gittiler. Ancak Alaverdi'de bizi ayırdılar. Biz, 9-11 yaşlarındakiler, yaklaşık 400-500 kişi Alaverdi İstasyonu'nda kaldık; daha büyükler ise yola devam etti. Üç gün bakımsız bir halde muhacirler arasında dolaşım eklemek dileniyorduk; ama kendileri açlıktan ölümlerken biz öksüzlere kim acıyacaktı? İlkbahar mevsimiydi. Bitkiler yeni yeşermişti ve biz ot yiyerek beslendik. İnsan görünömlü hayvanlara dönüşmüştük. Arkadaşım Patur'la yiyecek bir şey bulmak için muhacirler arasında boşuna dolaştığımız o günleri hayatım boyunca asla unutmayacağım. Kemiği alıp taşın üstüne koyuyor ve başka bir taşla ufalıyorduk; ufalanmış parçaları yiyorduk; ama tutumlulukla. Gözlerim devamlı yere bakıyordu. Bir gün demiryolu hattının üstünde bir bohça bulup içinde elbise var sandık. Açtık;

içinde kırk parça şeker, fındık ve ceviz içi, kuru dut ve üzüm vardı. Önce gözlerimize inanamadık; rüya sandık; ama birkaç gün bunları yiyerek hayatta kaldık. Bir sabah, sıradan bir sabah erzak toplamak için yeniden dağlara tırmandık ve insanda saygı uyandıran bir ses duyduk. Bu Tiflis Kızılhaç'ı ve Ermeni Yardım Kuruluşu üyesi Ermeni zengin Mirzoyan'ın sesiydi. Orta boylu, biraz kumral, kalın kaşlı, hızlı konuşan bir adamdı. Bulduğumuz yerden ayrılmamamızı, Sanahin Köyü'ne gideceğimizi söyledi. Ordaki manastırda bizi iyi bir hayat ve yiyecek bekliyordu.

Mirzoyan, Alaverdi İstasyonu'ndan Sanahin'e uzanan bölgedeki bütün öksüzleri topladı ve Sanahin'e götürdü. Bizi orda bir kiliseye yerleştirdiler ve Tiflis'ten gelen zeytinyağı ve bulgurla beslemeye başladılar. Ama o kadar eziyet ve pislikten dolayı tifüs salgını baş göstermişti. Gün geçmiyordu ki, sabah kalktığımızda kilisenin içinde, hasırlar üstüne serilmiş 10-15 çocuk cesedi bulunmasın. Bu felaketi görüp ben ve yaşıtım olan birkaç çocuk kiliseden çıkıp Hağpat ve Vornak isimli köylere dilenmeye gittik. Köy sakinleri halimizi görüp yanlarında çalışmamızı teklif ettiler. Seve seve orda kalmayı kabul ettik. İçimizden biri buzağları otlatıyordu; bir diğeri koyun çobanı oldu; ormandan eve eşek sırtında odun da getiriyorduk. O şekilde 1919'a kadar yaşadık. İşte o tarihte İngilizler Tiflis'ten ayrılıp Bakü'ye hareket ettiler; yol açıldı ve bir gün Kızılhaç aracılığı ve Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin yardımıyla bir sağlık treni Alaverdi İstasyonu'nda durdu. Bu trende hamam, mutfak, yemekhane ve üç yolcu vagonu vardı. Mirzoyan'ın çabalarıyla bizi çevre köylerden topladılar; Sanahin Köyü'ndeki kilisede kalan çocukların sayısı bir ay içerisinde 500'den 230'a inmişti. İyice yıkayıp karnımızı doyurduktan sonra bizi Tiflis, Navtluğ'a naklettiler.

Mirzoyan Tiflis'in Ermeni zenginlerindendi; Ortacala bölgesinde, Kura Nehri'nin güneyinde, Adelkhanov Deri Fabrikası'nın yukarısında güzel bir köşkü vardı. Üç katlı bina bir saraya benziyordu. Doğu tarafında üç hektarlık bir meyve bahçesi yayılıyordu; her iki yanında üzüm bağları yükseliyordu. Bahçeyi sulamak için 20 metre eninde, 50 metre boyunda ve 10 metre derinliğinde güzel bir havuz inşa edilmişti. Telet'ten akan bir dağ deresi o havuzu dolduruyordu. Ağızına kadar dolduktan sonra artan su aşağı akıyor, toplanan su ise havuzun dibindeki özel bir donatıyla sarayın balkonlarının yakınında bulunan bir başka havuza çıkıyordu. Sabah güneşin ışınları havuzdaki suya yansıdığında güzel, büyüleyici bir manzara oluşuyordu. Rus Çar Naibi Nikolay işte bu sarayda yaşamıştı.

İşte biz öksüzler 1918 yazından 1920 yılının Ağustosuna kadar burda yaşadık. Tiflis'te iki yıl kaldık; hem iyi besleniyor hem de iyi eğitim alıyorduk. Ama bu durum da kısa sürdü.

1920'de bizi Kars'a naklettiler ve bir kışlaya yerleştirdiler. Bu üç katlı bir yapıydı; içine 2500 öksüz yerleştirdiler. Kötü günler yeniden başladı; açlık, pislik. Yetimhanemizin yöneticisi Şataklı bir Amerikan misyoneri; ona Arzumanyan adını vermişlerdi. İyi İngilizce bildiğinden Amerikalı yöneticilere yaşamımızdan memnun olduğumuzu bildiriyordu. Kars'ta kaldığımız dört beş ay boyunca neler gördük neler...

1920'de Kars düştükten sonra bizi yetimhaneye dönüştürülmüş olan Aleksandropol poligonlarına naklettiler. Onlar, yöneticisi Mr. Yaro isimli bir Amerikalı olan Amerikan Yardım Komitesinin himayesi altında bulunuyorlardı. Bu kişi Ermenistan'da Sovyet

iktidarının kuruluşunu görerek kadın, erkek birkaç Amerikalıyla birlikte gitti. Biz öksüzler korumasız kaldık. Fare yuvalarını yıkıp buğday bulmak için tarlalara gittik; o fareler ise tifüs mikrobi taşıyıcısıydı ve çoğumuz hastalığa yakalandı. Birkaç gün içerisinde tifüsten ölen arkadaşımız Murad bunlardan biriydi. Biz öksüzler yakınları olarak onu takip ediyorduk. İki mezarıcı onun sedyesini getirdi; Murad aniden sedyenin üstünde doğruldu; mezarıcılar korkudan kaçtılar; ama biz onu hastaneye götürdük; orda iyileşti ve ölümden kurtuldu. Sonra, şaka olsun diye ona Hayalet Murad adını takmıştık.

1920 sonlarında Ermenistan'da Sovyet iktidarı kuruldu. Artık Amerikalıların himayesi altında değildik. Öksüzlerin bakımıyla Ermenistan'daki Sovyet iktidarı ilgilendi.

1921'de ülkeye ilk göç başladı; bunlar 1917'de İran yoluyla Van Vilayeti'nden Irak'a göç edenlerdi. Ülkeye ilk dönüş yapanlarla birlikte annem Yeğisabet ve halam Kako da gelmiş, Becağlı Köyü'ne iyi kalpli bir kadının, Zartar Ana'nın evine yerleşmişlerdi.

1921 ilkbaharında Ermenistan'da açlık hüküm sürüyordu; etnik çatışmalar ve iç savaş vardı. Ğamarlu'da da açlık baş göstermişti.

1917 Ekim Devrimi Rusya'da yayılarak Transkafkasya'ya vardı. Rus askeri birlikleri Türk cephesini terk edip Rusya'ya döndü.

Ermenistan ordusu ve gönüllü birlikleri savunamadıkları Türk Ermenistanı cephesini terk ettiler. Rus askeri birlikleri geri çekildi. Karabekir Paşa, Van Vilayeti'ndeki Ermenileri tehdit ederek Türkiye ve Yerevan arasındaki yolu kesti. 1916'da Van Vilayeti'ne geri dönmüş 40-50 bin Ermeni, Karabekir tarafından kendilerine yöneltilen tehlikeyi görüp Kostin Hambarzumyan, Levon Şağoyan, Süryanilerin dini önderi Marşumon ve 60 bin Süryaniyle birlikte önceden Van Vilayeti'nden İran topraklarındaki Dilman'a göç ettiler; burdan da o sırada İngilizler tarafından işgal edilmiş olan Bağdat'a yöneldiler.

Ama çeşitli Kürt eşkıya aşiretlerinin ve başka Türk liderlerin yaşadığı İran-Türkiye sınırından geçen o kadar yolu katetmek kolay değildi.

Kostin, Levon'un ve Marşumon'un yardımıyla yolların güvenliğini sağlamak için silahlı birlikleri dört kısma ayırarak savunma ve keşif birlikleri oluşturdu; halkı ortalarına alarak ilerlemeye başladılar. Her aşiretin arazisinden geçerken yol güvenliğinin sağlanması için önceden uyarıyor, aksi takdirde yolu zor kullanarak geçecekleri tehdidinde bulunuyorlardı.

Dilman yakınlarında Sımko isimli bir Kürt eşkıya çetesiyle dolaşılıyor; iyi bir "av" bulduğu her yerde yağma yapıyordu. O şekilde bizim Ermeni ve Süryani muhacirlere de saldırdı; onlar ise karşı saldırıda bulundular.

Culamerik'te muhacirler Musul'a gitmek için kendilerine yol verilmesini rica etmişler, Kostin Hambarzumyan başkanlığında bir delegasyon göndermişlerdi; ama Türk delegasyon Kostin'i kalleşçe vurdu. Levon ve Marşumon Musul'daki İngiliz makamlarıyla telgrafla temasa geçip Kostin'in kalleşçe öldürüldüğünü bildirdiler. Ertesi sabah İngiliz uçakları Culamerik üzerinde

uçarak Ermenilerin Irak topraklarından geçerek Musul'a ulaşmasına izin verilmediği takdirde Türk ve Kürt makamlarını bombalamakla tehdit ettiler.

Irak İngiliz hakimiyeti altındaydı. Muhacirler Musul'a vardıktan sonra halk Musul, Bağdat ve Basra Őehirlerine dağıtıldı.

Annem ve Kako halam erkek elbiseleri giyip dört yıl Basra'da kalıp çalışırlar. Ama benim Ermenistan'daki bir yetimhanede olduğumu bildiklerinden Ermenistan'a gelmek isterler. Yapılan ilk çağrıdan sonra ilk kervanla Basra Körfezi, Arap Körfezi, Kızıldeniz, Sveys Kanalı, Akdeniz, Ege Denizi, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçip Karadeniz yoluyla Batum'a ulaşırlar. Batum'dan da Ermenistan'a, Artaşat bölgesinin Becazlu Köyü'ne gelip yerleşirler. Gelip beni yetimhaneden alarak onların yanına götürdüler.

Ama kısa zamanda, annem bulaşıcı bir hastalığa yakalanıp öldü. Kako halam beni daha 15 yaşındayken Knarik isimli bir dnr Koço (yani g etmiş, vatana dönmüş) ailesinin kızıyla evlendirdi. Yıllar geçtikçe ailemiz genişledi. Ama ailemizden on bir kişi kayıp verdiğimizi unutamıyordum.

İkinci Dünya Savaşı başladı ve 1945'e kadar orduda görev yaptım. Yaralandım; ama kalabalık aileme geri döndüm.

1896'da Türk Sultan Hamid'in hayvanca davranışları sonucunda dedemin 12 fertten oluşan ailesinin yok olmasından sonra, dedemin kaybettiği on iki aile ferdinin yerini doldurmanın ve cmz o Şekilde almanın 1915'teki Büyük Felaket'ten kurtulan, beş yıl Tiflis yetimhanelerinde, Kars ve Aleksandrapol'da gezen, dayanılmaz mahrumiyetler çekip bulaşıcı hastalıklara yakalanan, yetim ve sahipsiz kalan bana nasip olacağını kim bilebilirdi ki?